

„... i kdyby sám anděl z nebe přišel ...
nemohu jinak ...“
Bible a náboženská kniha v rukou kacířů
18. století¹

Ondřej Macek

Summary: Bibel und religiöses Buch in den Händen der Ketzler des 18. Jahrhunderts. Der Artikel versucht in einigen Schritten die Umstände vorzustellen, welche dem tschechischen Protestanten ein Buch, nämlich die Bibel (fast schon als ikonographisches Symbol) in die Hand drückte. Nach einer kurzen Charakterisierung des Phänomens eines geheimen annähernd durch die Jahre 1624 bis 1781 begrenzten Protestantismus und drei Quellenbeispielen der Rolle des religiösen (protestantischen) Buches für die Aufrechterhaltung einer nichtkatholischen religiösen Gesinnung wird der Bücherbestand charakterisiert und gegliedert, den wir in den Verzeichnissen über konfiszierte Bücher am häufigsten vorfinden. In einem weiteren Teil werden dann die Formen der Reaktion der römisch-katholischen und des Staatsapparates auf Funde ketzerischer Literatur sowie Möglichkeiten der Resonanz der wahrscheinlich gelesenen Bücher in erhaltenen Aussagen geheimer und tolerierter Protestanten beschrieben. Am Schluss werden neben Nachklängen in der tschechischen Bibelstradition im 19. und 20. Jahrhundert auch die Möglichkeiten einer weiteren Erforschung dieser Problematik angedeutet.

„Pudeat Italiae sacerdotes, quos ne semel quidem nouam legem constat legisse, apud Thaboritas uix mulierculam inuenias, quae de nouo testamento et ueteri respondere nesciat.“ (Hanba kněžím v Itálii, kteří – jak známo – ani jednou nečetli Nový zákon! To u Táborů bys stěží našel ženušku, která by nedovedla zodpovědět otázky týkající se Nového i Starého zákona.)²

¹ Tato studie je výsledkem badatelské činnosti v rámci výzkumného záměru MSM0021620802 – Hermeneutika křesťanské, zvláště protestantské tradice v kulturních dějinách Evropy.

² AENEAE SYLVII EPISCOPI SENENSIS IN LIBROS ANTONII PANORMITAE POETAE, DE DICTIS ET FACTIS Alphonfi regis memorabilibus, Commentarius, in AENEAS SYLVIVS PICCOLOMINI, *Opera quae extant omnia. His quoque acc. Gnomologia ex omnibus Sylvii operis collecta et index.* Unveränd. Nachdr. [d. Ausg.] Basel 1551. Frankfurt a. M. : Minerva-Verl., 1967, 480. Za pomoc při opatřování originálu tohoto hojně tradovaného výroku děkuji Janu Rücklovi a Janu A. Dusovi.

Tento výrok ilustruje specifický vztah českých protestantů k bibli. Jeho autorem je Eneáš Silvius Piccolomini (1405–1464), papež Pius II.

V tomto příspěvku bychom se chtěli pokusit představit jednu z okolností, které pevně vtiskly (málem až jako ikonografický symbol) českému evangelíkovi do rukou knihu, resp. bibli.³

1. Tajné evangelictví

Nemáme k dispozici přesnou statistiku počtu přihlášených českých a moravských evangelíků k augsburskému a helvetskému vyznání. Pro Čechy je doloženo spolehlivé číslo teprve z roku 1788 – necelých 45 tisíc obyvatel. Celkový počet přihlášených evangelíků v Čechách a na Moravě bývá odhadován na 80 tisíc.⁴ První podrobný soupis ovšem pochází až z roku 1828, kdy se v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (!) k některé evangelické konfesi přihlásilo takřka 163 tisíc obyvatel, tedy zhruba 3 % z celkového počtu obyvatelstva. Předbělohorské Čechy a Moravu obývalo asi dva a půl milionu lidí, z nichž zřejmě nejméně 90 % patřilo k některému z reformačních proudů. Kdo však tvoří onen most mezi protestanty před rokem 1620, resp. 1624 či 1648, a nekatolíky po roce 1781?

13. března 1621 vypověděl císař z českých zemí všechny kalvinistické kazatele, neboť „... posluchače své rozlučují s panovníkem zákonitým a je k odboji vedou ...“⁵ Na konci téhož roku následovalo vypovězení utrakvistických a bratrských duchovních a o rok později i německých luterských

³ Byl jsem požádán, abych se pro toto tematické číslo Studia a textů ETF vrátil k tématu, které jsem zpracoval několikrát již dříve, navazuji tedy především na tyto své zde uvedené texty: *Praxis pietatis haereticorum*, in ONDŘEJ MACEK (ed.), *Po vzoru Berojských. Život i víra českých a moravských evangelíků v předtoleranční a toleranční době*, Praha: Kalich, 2008, s. 160–284; *Geheimprotestanten in Böhmen und Mähren im 17. und 18. Jahrhundert*, in RUDOLF LEEB – MARTIN SCHEUTZ – DIETMAR WEIKL (eds.), *Geheimprotestantismus und evangelische Kirchen in der Habsburgermonarchie und im Erzstift Salzburg (17./18. Jahrhundert)*, Wien – München: Böhlau Verlag – Oldenbourg Verlag, 2009, s. 237–269; *Měl kacířské knihy, četl je a své ženě z nich předčítal ... Poznámky k teologickému zápisu žitého náboženství*, *Studia Comeniana et Historica* 38/80 (2008), s. 133–150; *Kacíři, písmáci, daňkovci a společenství s příběhy*, in JAKUB KELLER (ed.), *Evangelická identita. Sborník příspěvků z kurzu pro kazatele ČCE, pořádaného Spolkem evangelických kazatelů v Praze 21.–25. ledna 2008*, Benešov: Eman, 2008, s. 23–46.

⁴ FRANTIŠEK BEDNÁŘ, *Památník Českobratrské církve evangelické: Českobratrská církev evangelická a její senioráty a sbory na stezkách minulosti a na prahu přítomnosti*, Praha: Kalich, 1924. EVA MELMUKOVÁ, *Patent zvaný toleranční*, Praha: Mladá fronta, 1999.

⁵ TOMÁŠ VÁCLAV BÍLEK, *Reformace katolická neboli obnovení náboženství katolického v království českém po bitvě bělohorské*. Dle pramenů původních sepsal Tomáš V. Bílek, Praha: Dr. Frant. Bačkovský, 1892, s. 4.

farářů. Císařským patentem z 9. dubna 1624 pak bylo povoleno vyznávat v českém království a moravském markrabství pouze římskokatolické náboženství. Královská města nesměla přijímat nekatolické měšťany, ba měla nekatolíkům odejmout městská práva a zakázat jim vykonávání živností. Nekatolíci nesměli nic vlastnit a pod pokutou 100 zlatých ani konat vlastní schůze či pobožnosti.⁶ Případným organizátorům hrozilo vyhnanství a propadnutí majetku. Kdo se neúčastnil mše svaté, byl pokutován čtyřmi zlatými, nemajetní měli jako trest odvést dvě libry vosku. V roce 1626 začalo první čištění měšťanských knihoven od kacířských tisků. Takto bylo např. už v únoru zabaveno občanům Uherského Hradiště 247 kacířských (převážně českých) knih.⁷

A přesto na základě pramenů (rozličné povahy), především však protokolů z výslechů, lze doložit, že v Čechách a na Moravě (podobně jako např. v částech Slezska, Uher a v rakouských zemích) existovali jednotlivci i skupiny obyvatel, kteří navzdory platným zákonům zůstávali nejen ve spojení s protestantskými církvemi v zahraničí, ale především v rámci rodinného, rodově spřízněného a místního společenství konali v různé míře náboženskou praxi, jež nějakým způsobem souzněla či odkazovala k reformační tradici a teologii, byť se zároveň namnoze účastnili (museli účastnit) náboženské praxe církve římskokatolické. Těmto skupinám se dostalo označení „tajní evangelíci“ (tajní protestanti, kryptoprotestanti).

Pokusme se tento fenomén nejprve stručně charakterizovat.⁸

a) Adjektivum z tohoto označení je sice vžitě, ale i zavádějící. Jak tajní ve skutečnosti tito evangelíci totiž byli? O jejich existenci věděla římskokatolická církev, k jejich trestání byla zvána příslušná místní, krajská a zemská vrchnost, jejich žádosti o náboženskou svobodu putovaly do zahraničí a posléze dokonce k vídeňskému císařskému dvoru, o jejich „potřeby“ se staraly zahraniční tiskárny, emigrantské sbory i protestantské panovnické domy. A nakolik bylo možno uchovat takovéto tajemství v rámci sousedských vztahů? Nezřídka jsme totiž svědky zároveň přísného utajení tajných

⁶ BÍLEK, *Reformace katolická neboli obnovení náboženství katolického*, s. 51. Ovšem asi podle Beckovského.

⁷ FRANTIŠEK HRUBÝ, K osudům českých nekatolických knih na Moravě v době po Bílé hoře, *Časopis matice moravské* 50 (1926), s. 664–672. Srov. též např. OLGA FEJTOVÁ, Odras rekatolizačního procesu ve skladbě náboženské a moralistní literatury v knihovnách novoměstských měšťanských elit v době pobělohorské, *Documenta Pragensia* 20 (2002), s. 101–113.

⁸ Podrobně např. ONDŘEJ MACEK, Tajné evangelictví jako následek Vestfálského míru? Pokus o charakteristiku jednoho fenoménu, in JIŘÍ HRBEK – PETR POEHLA – JAN ZDICHYNEC (eds.), *Od konfesijní konfrontace ke konfesijnímu míru. Sborník z konference k 360. výročí uzavření vestfálského míru*, Ústí nad Orlicí: Ořtis, 2008, s. 106–126, 310–311. (Zde také odkazy na další literaturu. Rovněž je v tomto článku akcentována pojmová debata, zda mluvit o „tajných evangelících“ či „tajných nekatolících“, které se zde vyhneme.)

bohoslužeb i vcelku veřejných (kacířských) rozhovorů o víře, byť se některé z nich odehrály např. v hospodě, a tedy pod vlivem vypité pálenky.

b) Nemluvíme v žádném případě o instituci (organizaci), byť např. mobilizace tajných evangelíků ke skupinovým emigracím, přihlašovací akcím (např. Opočensko 1732, Valašsko 1777) a k tolerančním přihláškám na konci roku 1781, resp. v prvních měsících roku 1782, svědčí o vzájemném propojení jednotlivých evangelických enkláv.

c) Ač se pravidelně setkáváme s predikanty (většinou ordinovanými kazateli), kteří do Čech a na Moravu přicházeli ze Saska, Pruska, Slezska či Horních Uher, jednalo se o veskrze laickou křesťanskou societu.

d) Jednotlivá místní společenstva se scházela s těžko určitelnou pravidelností k pobožnostem a bohoslužbám, jejich členové si vyměňovali náboženskou literaturu i si navzájem sloužili např. péčí o rodiny uvězněných. Obecenství tajných evangelíků nebylo ohraničeno sociálně, pohlavně ani věkově. Nemáme dost dokladů proto, abychom snad mohli hovořit o rozdělení a určení rolí v rámci místní kacířské society. Setkáváme se však s přirozenými autoritami, nikoli výjimečně ženami, které vyučovaly, organizovaly konventikly či jim předsedaly. Vyšetřované a usvědčené z kacířství nacházíme ve všech vrstvách venkovské (a výjimečně i městské) společnosti, jsou jimi: podomci, řemeslníci i členové obecních rad.

Než postoupíme dále, je třeba ještě zdůraznit, že prameny, které máme pro naše zkoumání k dispozici, jsou tvořeny převážně protokoly z výslechů, které obsahují informace získané nezřídka násilím, přičemž míra přiznaného částečně určovala výši trestu; dále se jedná o životopisy náboženských exulantů, ty však byly zas psány již s odstupem (často několika desetiletí) a pod zřetelným vlivem pietismu; částečně spolehlivým, avšak stručným pramenem jsou většinou slavnostní toleranční přihlášky a nakonec vedle různých jiných emigrantských, státních a římskokatolických pramenů mohou posloužit i evangelické prameny potoleranční (správní agenda sborů, korespondence jednotlivých duchovních a sborové kroniky a pamětnice).

2. Tři příklady

a) Anna Anderlová, rozená Benešová, se narodila v roce 1703 v Heřmanicích, odkud v roce 1736 emigrovala do Gerlachsheimu a později do Berlína, kde v osmdesáti osmi letech zesnula. Zanechala po sobě tento životopis: „... hned od mého mládí jsem byla od svých rodičů, a zvláště od mého děda vedena ke zbožnému životu. Znali Písmo svaté, které měli ještě po

starých Českých bratřích ... Když mi bylo 20 let, vstoupila jsem do stavu manželského s vdovcem Janem Anderlem ... V osmém roce mého manželství nás potkalo to neštěstí, že byl můj muž prozrazen, že má knihy. Hned byl vzat spolu s jinými do vězení do Litomyšle ... byl vyslýchán teprve po třech týdnech. Měl přiznat, kolik má knih a kde je schovává. K některým se přiznal, ale protože Písmo svaté tak miloval, nepřiznal se ke všemu. Nevěřili mu, protože falešní lidé u hraběte i kněze žalovali, že máme ve sklepe schovaný kalich a že se tam shromažďujeme a slavíme Večeři Páně ... Ve své zlobě jej nechali mrskat. Dostal 350 ran. Jeho tělo bylo celé opuchlé. Potom co jej tak zřídili, přišli v noci ke mně, aby prohledali sklep a vzali knihy ... Musela jsem otevřít sklep a vydat všechny knihy. Když jsem jim je dala, týral mne bitím nejprve kněz, pak jezuita. Jeden z nich vzal knihu Arndtovo Pravé křesťanství a chtěl mě s ní uhodit mezi oči. Rychle jsem uhnula. Vzali tedy hůl a tou mne mlátili ... Pak šli do světnice a musela jsem jim dát 2 zlaté pokuty. Přesto mne ještě nenechali být. Měla jsem jim říci, co čtu v Bibli a jaké písně ze zpěvníku zpívám. Když jsem jim na to odpověděla, kleli, nadávali a hrozili, že mi vezmou děti ...“⁹

Jan Anderle byl později spolu s dalšími šesti muži odveden k vojsku. Jeho žena a děti se s ním již neshledaly.¹⁰

b) V létě 1780, tedy rok před vydáním Tolerančního patentu, byl v Humpolci zadržen Vojtěch Bíba, pastýř z Pejškova, a humpolecký nádeník Pavel JozífeK. Při výslechu bylo zjištěno, že Bíba donesl Jozífkovi v košíku třináct knih, který měl JozífeK dále distribuovat dalším tajným evangelíkům v Humpolci a okolí.¹¹ Celkem se jednalo o čtyři tituly: Duchovní života studnice od slovenského evangelického faráře Eliáše Mlynárových

⁹ Citováno podle EDITA ŠTĚŘÍKOVÁ, *Běh života českých emigrantů v Berlíně v 18. století*, Praha: Kalich, 1999, s. 298–299.

¹⁰ Tento případ je citován také v GUSTAV ADOLF SKALSKÝ (ed.), *Supplika českých emigrantů k sboru řezenskému z r. 1735 a její přílohy*, Chotěboř: otisk z kalendáře Hus na rok 1912, 1911, s. 13.

¹¹ MZA Brno – SOKA Pelhřimov Děkaný úřad Humpolec inv. č. 85 kniha č. 85. Část přetištěna v RUDOLF MAHOVSKÝ (ed.), *K 150. výročí tolerančního chrámu P. v Humpolci*, Praha: Staršovstvo českobratrské evang. církve v Humpolci, 1935, s. 62–84. K tomuto viz také LENKA MARTÍNKOVÁ, *Agenda pravitatis haereticorum z jihovýchodních Čech jako pramen pro studium tajného nekatolictví v 18. století*, in ZDENĚK R. NEŠPOR (ed.), *Nekatolíci v českých zemích v 18. století*, Ústí nad Labem: Albis international, 2007, s. 32–50. A především PAVEL HOLUB, *Nekatolíci v Humpolci ve druhé polovině 18. století*, in MACEK (ed.), *Po vzoru Berojských. Život i víra českých a moravských evangeliků v předtoleranční a toleranční době*.

(1670–1720),¹² Prešpurský kancionál,¹³ Nábožné a horlivé modlitby od Kašpara Motěšického (1640–1689)¹⁴ a Perlička dítek božích od Sixta Palmy Močidlanského (1569–1622).¹⁵ Během několika týdnů se vyšetřovatelům podařilo rozplést síť nejméně dvaceti tajných evangelíků, kteří si mezi sebou vyměňovali kacířskou literaturu, přičemž u podstatné části z nich se jednalo o recidivu kacířské nákazy. Někteří z nich dokonce nebyli ani biřmováni. Kromě již zachycených knih bylo při domovních prohlídkách v různých skrýších nalezeno dalších několik desítek knih včetně např. Písma svatého, Arndtovy Zahrádky rajske, Strejcových žalmů, biblické sumy¹⁶ či kancionálu s portrétem Mistra Jana Husi. Výsledky pak už jen odkryly vcelku „běžné kacířské bludy“. Následovaly církevní exkomunikace, pokuty a po příslušném pokání opětovné přijetí do lůna římskokatolické církve. O dva roky později se vyšetřování stali členy humpoleckého sboru církve augsburského vyznání.

K samotné skladbě kacířských knih se ještě dostaneme, nyní tedy jen několik poznámek, co tento více méně náhodný nález prozrazuje: částečně rozkrývá síť tajných evangelíků na Humpolecku, tiskařský původ knih jednoznačně ukazuje styk se slovenskými evangelíky, obsahově se jednalo o modlitební knížku, kancionál a dva tituly, které v sobě kombinují biblický a katechismový výklad (včetně komentáře ke svátostem), který byl doplněn písněmi a modlitbami.

¹² U starých tisků uvádím letopočetem nejpravděpodobnější vydání. *Duchownj Żiwota Studnice, plná Božského Občerstwenj; Wyprýstěná w Rági Pjsma Swatého, otewřená od Duchu Swatého, a wssem Spasenj žádostiwým, a Mílosti BOžj žjžnjcým Srdcým gak každodenně Ráno y Wečer, tak také we wsselikých Potřebách, Křjžjch a Zsauženjch: Ano též při Zpowědi, Wěčeři(!) Páně, Nedělnjch y Swátečnjch Božjch Službách, k potěšitedlnému Vžjwánj Cýrkwe Augsspurského Wyznánj dokonalegi wydaná Skrze Eliásse Mlinarowých, Měsstana Kežmarského. W Presspurku, v Frantisska Augustýna Pařsko, 1775.*

¹³ *Zřejmě Ručnj Kancyonáljk domownj y pocestný, s připogenau kraticčkau Knjžeczckau Modliteb. W Presspurku v Frantisska Augustyna Patzko, 1775.*

¹⁴ *Nábožné a Horlivé Modlitby, Wraucné a skraussené ku Pánu BOhu Prošby a Žádosti obsahujcý, Wěrným Křestánům z Autorů Ewangelických k wsselikému Času spořádané k njmžto y Otázky Náboženstw Křestanského, a Pjsně K. Kasspara Motessického připogené gsau. W Presspurku, v Frantisska August. Patzko. 1778.*

¹⁵ *Perlička Djtek Božjch, Aneb Modlitby Pobožné Na dwanácte Czláneků Wjry Křestanské s přidánými pěknými Modlitbami a Pjsničkami složená. Pro Cýrkew Ewangelickau. W Presspurku (!), v Frantisska Patzko 1779.*

¹⁶ *Snad: Krátká Summa Biblické Hystorye, w njž se ty wěcy, které se w Cýrkwj Božj staly, od stwořenj swěta, až do rozšjfenj Náboženstw Křestanského, obsahuj: rozdelená na Kapitoly, a zepsana w kratických Otázkach a Odpowědech, k wzdělánj malých djtek. Přetlumocená z Uherského do Slowenského gazyku skrze M. T. S. Ss. K. [= Michala Tomka správce školy komlošské?] W Presspurku 1776. U Frantisska Augustýna Patzko. M.*

c) V roce 1782 se na jimramovském panství ke slavnostním přihláškám k helvetskému vyznání dostavila také dvacetiletá Terezie Kadlecová ze Spělkova. Na otázku, jaké je víry, odpověděla: „... že jak její rodiče, tak i ona je starobratrský český víry ...“ Na otázku, proč odstupuje od římskokatolické církve, odmítala zprvu odpovědět s tím, že by to komisi mrzelo. Až když k tomu byla donucena pravila: „... že to, co bych jim chtěla říci, stojí v 1. epistoletě sv. Pavla ke Korintským ve 4. kapitole, verše 1,2 a 3 ...“¹⁷

3. Způsob a čas četby

Ústředním médiem předávání obsahu křesťanské víry v duchu protestantské tradice byla po dobu více než sto padesáti let, jak jsme již naznačili, rodinná „katecheze“. Zpravidla šlo o vyprávění Ježíšova příběhu a svědectví pro jeho význam (byť se zdá, že se velké oblíbenosti těšily i narativní celky z Pentateuchu a Samuelových či Královských knih, zmiňovaná je hojněji rovněž postava Jobova ad. – na řadě míst se četl Komenského Manuálník¹⁸ či podobné biblické sumáře). (Většina postil, které níže zmíníme, je komponována podle starocírkevních perikop, takže lze důvodně předpokládat znalost těchto textů.) Věrouka se tedy šířila především „vertikálně, z generace na generaci“.¹⁹ K čemuž je třeba dodat, že hlavním aktérem v procesu předávání nemusela být vždy bezprostřední generace či nejbližší příbuzný. „Katechezi dětí“ se mohl věnovat prarodič, ale i starší sourozenec či třeba strýc. Výjimečný není ani případ podruha v roli učitele či hospodáře převádějícího k evangelické víře svého služebníka.

Běžným bylo nabývání gramotnosti na evangelických náboženských textech. (Václav Stračka z odlehlejší vysočinské samoty si od Tomáše Přibyla z Radlic vypůjčil kancionál pro svou dvanáctiletou dceru a učil ji z něj číst.)²⁰

Dalším „nástrojem zvěstování“ byly samozřejmě také sousedské konventikly – ostatně označované samotnými evangelíky jako „čtení“, při kterých právě nad knihou docházelo k výměně náboženských zkušeností

¹⁷ ILJA BURIAN – JIŘÍ MELMUK – EVA MELMUKOVÁ-ŠAŠECÍ (eds.), *Evangelici v rané tole-
ranční době. 1–8*, Praha: Oliva, 1995–1996, s. 136.

¹⁸ *Manualnjc. Aneb Gádro cele Bibl Swate. Summu wsseho co Bůh Lidem I. k Wěřenij wygewil. II. k Čziněnj poručil. III. k Očekáwánj zasljbil. Plně a gasně obsahujcý. Mjsto nowé swjce sedjcým gessně w temnostech zpusstěnj swého Cyrkwe České ostatkům podané | Léta M. DC. LVIII. [=1658.] (Wytlačeno w Amsterodámě w Gabriele a Roy w Létu vpěnj nasseho | Příd Beránk V Kryste | swé spas | Hněw k CyrkwI w Ltost pro Měň zas [=1658.]*

¹⁹ JAN KUČERA, Příspěvek k problémům lidového náboženství v 17. a 18. století, *Sborník historický* 23 (1975), s. 5–35, zde 8–9.

²⁰ MACEK, *Praxis pietatis haereticorum*, s. 218.

a vzájemné komunikaci osobního i společného náboženského příběhu. Opakovaně se setkáváme s osobami, které se těšily šíře uznávané autoritě a byly i z větší dálky zvány k předsedání místní societě. Průběh samotné komunikace neznáme, samostatné (originální) ucelené zvěstování bylo asi spíše výjimkou. Těžko lze rovněž odhadnout pravidelnost schůzek, ta však zřejmě vyplývala z povahy věci. Těchto shromáždění se účastnil spíše menší počet lidí, kolem dvou desítek, a různě se maskovali, např. v Rychnově u Houserů v čp. 43 předstírali střihání vlasů a vousů.²¹

Kázání ordinovaného duchovního bylo sváteční výjimkou, ke které docházelo zřídka, jednou, maximálně čtyřikrát do roka, a to jen na křížovatkách cest více predikantů, jakou byla kupříkladu v 17. století Praha.

Podle dostupných pramenů však nejčastěji četl jednotlivec či malá rodinná skupina. Osobní spirituální praxi popisuje zřejmě docela výstižně Tomáš Juren: „Dostal jsem náhodou Manuálník do rukou, v kterémž sem k svému potěšení rád, však ale v skromnosti na větším díle buď v lesi aneb někde na poli čítával.“²² Nebo: ve vesnici Vrbice šel za svítání zkontrolovat krajský římskokatolický misionář starce Zmlsala, jestli koná svou pravidelnou ranní pobožnost opravdu nad knihami, které mu předchozího dne předložil ke kontrole. Nalezl však jiné knížky, které zabavil.²³ Pavel Ševců ze Lhoty za Machovem vypověděl, že každou neděli nahlas své rodině četl a pak s negramotnou manželkou zpívali. Stejně i Jan Lelek z Lužce nad Cidlinou: „Tak někdy v neděli sem sobě některej výklad pročtel.“²⁴

Četba se tedy odehrávala jako součást každodenní pobožnosti – ráno či večer a pak příležitostně ve dnech pracovního klidu. Místo čtení se odvíjelo od toho, kde byla kniha uchovávána, tedy buď v domě či v přírodní skrýši.

Ceny jednotlivých titulů se v různých krajích lišily, přesto např. výše uvedený příklad humpoleckých tajných evangelíků dokládá, že i nemazetní (námezdní dělníci či pastýři) byli ochotni obětovat nemalou finanční

²¹ JOSEF CHALUPNÍK, Z osudů evangelického lidu na bývalém panství rychmburském od dob husitských až do vydání Tolerančního patentu, in KAREL ANDERLE – JOSEF CHALUPNÍK – FRANTIŠEK ŠÁDEK (eds.), *Z roboty ducha k svobodě. Tři obrazy z dějin prvního českého tolerančního sboru evangelického Krouna a evangelického živilu na bývalém panství rychmburském*, Krouna: Nákladem českobratrského sboru evangelického v Krouně, 1931, s. 15.

²² TOMÁŠ JUREN, *Paměti kantora Tomáše Jurena. 1750–1827*, dle rukopisu ed. Kliment Čermák, Čáslav: nákladem vlastním, 1904, s. 10. Více k četbě a především vlastní tvorbě této výjimečné postavy in SIXTUS BOLOM, *Tomáš Juren. Toleranční doba na Vysočině a hudba srdce*, Brno: Sursum, 2008.

²³ ANTONÍN PODLAHA, *Z dějin katolické reformace ve století XVIII. Působení misionářů. Sborník historického kroužku 5 (1904)*, s. 45–50.

²⁴ VLADIMÍR KOBLÍŽEK, Český venkov a kniha, in JAN TYDLITÁT (ed.), *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století. Sborník příspěvků ze symposia konaného 27.–29. 5. 1999 v Rychnově nad Kněžnou*, Rychnov nad Kněžnou: Albert, 1999.

částku na opatření nového titulu. Jednotlivá rodina měla pravděpodobně kolem pěti knih, v rámci místní society snad existovala jakási knihovnička, ze kterých si zřejmě tajně evangelíci půjčovali, takže v některých staveních bylo zabaveno až – na tu dobu neuvěřitelných – dvacet knih. Vyskytují se rovněž případy, že se několik lidí složilo na zakoupení jediné knihy, která pak mezi nimi kolovala. Přesto byl počet titulů, které měl jednotlivec k dispozici, značně omezen.

Nastupoval proto zřejmě fenomén známý z německých pietistických kruhů, totiž tzv. intenzivní četba.²⁵ Jednotlivec četl nahlas. (Tak byl také mnohdy odhalen.) Četl totéž neustále dokola. Těžko odhadnout, zda byla středem jeho četby bible, měl-li ji. Pravděpodobnější se jeví kancionál. Četba byla aktem, projevem, nástrojem jeho víry. Učil se samostatně hledat význam textu. Pohyboval se na hranici, kdy mu přečtené bylo na jedné straně absolutní pravdou, na straně druhé jej vedlo k vlastnímu kritickému poměřování jiných církevních konceptů. Naprosto běžně měl usvědčený kacíř doma i pravověrnou římskokatolickou literaturu, a to nejen k zamaskování skutečného přesvědčení, musel tedy umět poměřovat a srovnávat. Každá kniha se tajnému evangelíkovi zároveň stávala katechismem. Často si při vlastních výpovědích pomáhal referenčními citáty – z Písma či jiné literatury. Kniha a její četba nastoupily na místo kázání. Čtenář si byl zvěstovatelem, vykladačem i tím, kdo si přečtené přisvojoval. A konečně svou četbou, svými knihami, vyjadřoval i vztah k minulosti – součástí paměti rodiny byl rovněž vztah ke knihám, jejich předávání. Čtení zakládalo čtenářův (kacířův) pocit odlišnosti.

4. Skladba četby a pokusy ji nahradit

Celkem výstižný žánrový výčet podává Antonín Koniáš (1691–1760): „Kdyby skryše a sklepy, truhly a almary, kdyby komory a špýchary mluvití mohly, ukázaly by nám několik pikhardských zapovězených biblí. Kdyby se všechny došky rozpadnouti mohly, vypadly by z nich postily jednoty bratrské. Ještě v jarmarách se skrývá katechismus jednoty bratrské, modlitby a písne Žitavské, Trnavské i Drážďanské.“²⁶

²⁵ Srov. např. ROLF ENGELSING, *Der Bürger als Leser. Lesergeschichte in Deutschland 1500–1800*, Stuttgart: Metzler, 1974. MARIE-ÉLISABETH DUCREUX, Čtení a vztah ke knihám u podezřelých z kacířství v Čechách 18. století, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 32/1–2 (1992), s. 61.

²⁶ *Zlatá Neomilné Ržjmsko-Katolické Prawdy Dennice Na Wegročnj Slawnosti Swatých a Swětic Božjch w Epistolnjch Ržečjch Které y k Nedělnjm Epistolám dlé prwnjho Regstřjku přiwlastniti se mohau Swětlymi Pjsma S° Dúwody Gednosworným Swatých Orciůw Swědectwjm se wygasňugjcy; Zawedené w temnostech bludu Dusse Swětlem samo-spasytedlné*

Zabavené knihy lze rozdělit především podle stáří, proveniencie a žánru. Zatímco poměr tisků (a s odstupem i autorů) předbělohorských a emigrantských (a překladů) se postupně logicky mění ve prospěch knih tištěných v zahraničí, zůstává žánr knih vlastně stále stejný. Vedle částí či celé bible nacházíme nejčastěji díla, která obsahují v jednom svazku modlitby, písně i věroučnou část (různé formy nábožensko-vzdělavatelné literatury – *Erbauungsbücher*) a dále pak samostatné kancionály, postily,²⁷ katechismy, sbírky modliteb, věroučné spisy, knihy historické a knihy časové. Svým konfesním původem se jednalo o tituly utrakvistické (Kliment Bosák), luterské (postila Martina Philadelpha Zámorského, Johanna Spangenberg – postila a *Summaria*, Philip Kegel, s odstupem Luther, Johann Arndt, Johann Gerhard, A. H. Francke, Mathias Höe – pietistická literatura tvoří výrazně větší složku, spíše se řadě knih dostalo reedice v pietistických tiskárnách), reformované (především katechismy J. T. Elsnera) a bratrské (Kralická bible v hallských vydání, Strejcovy žalmy či Matouš Konečný). Zřejmě naprosto největší obliby se těšila díla Václava Kleycha a Kašpara Motěšického (Ruční knížka, Nábožné a horlivé modlitby), která právě v sobě zahrnovala modlitby, písně i instrukce pro život z víry. O tisk evangelických knih v češtině se starali jednotlivci, emigrantské obce, pietističtí misionáři i protestantské panovnické domy, které tak ovšem sledovaly vedle náboženských zájmů i zájmy politické (Žitava, Berlín, Halle /Saale/, Dráždany, Lešno, Prešpurk).

Porovnáme-li fragmentárně zachované soupisy zabavených knih v druhé polovině 18. století, můžeme přibližně říci, že se v kacířských knihovnách zpravidla nejhojněji objevovala díla těchto autorů: Kliment Bosák (zemřel 1530), Johann Spangenberg (1484–1550), Jan Stráněnský

Wjry oswjucujcy; Někdy od Dwogictihodného Kněze Krystoffa Pflaumera z Towaryšstwa Pána GEژیsse w Prątelském Rozmlauwánj předstawená; Nynj pak od gednoho téhož Towaryšstwa Kněze w Episttolnj Wyswětlenj rozssýřená. Milým Wlastencům Misto bludných Kněh obětowaná S Dowolenjm Duchownj Wrchnosti. Wytisštěná w Praze w Joachyma Kamenického L. 1728.

²⁷ „Zachované výtisky postil středověkých i pozdějších ukazují, že šlo o knižní produkty jednak nijak laciné, jednak neobyčejně vážené a po generace v rodinách užívané, často až do krajního opotřebení. Byla období, kdy žánr kazatelské prózy literární tvorbu přímo ovládl, zvláště zřetelné je to ve století osmnáctém. I v pokatolických pobělohorských českých zemích působila v tomto ohledu tradice reformační, protestantská: soudilo se, že čtení vymyšlených, zábavných a dějově vzrušujících příběhů se hodí tak nanejvýš pro dospívající mládež a pro slabé pohlaví; seriózní muž, vědomý si svých životních cílů a úkolů, chtěl číst něco vážného, něco, o čem může uvažovat a rozprávět se stejně seriózními a odpovědnými lidmi; hledal pro četbu něco, co podávalo životní návod a co ho nejen vytrhávalo z všedního koloběhu, ale dávalo mu i odpověď na věčné existenciální tázání konečného, smrtelného lidského jedince.“ ALEXANDR STICH, *Jazykověda – věc veřejná*, Praha: Lidové noviny, 2004, s. 210–211.

(1517, zemřel po 1585), Johann Habermann (1516–1590), Martin Philadelphus Zámorský (1550–1592), Jiří Strejc (1536–1599), Johann Arndt (1555–1621), Havel Žalanský (1567–1621), Matouš Konečný (1569–1622), Jiřík Dykastus (1560–1630), Jan Rosacius Hořovský (1581–1632), Jiří Třanovský (1592–1637), Matthias Höe von Höenegg (1580–1645), Jan A. Komenský (1592–1670), Kašpar Motěšický (1651–1689), Johannes Miller (zemřel po 1710), Jan Achilles, Filip Kegelius, Eliáš Mlynárových (též Mlynář, Molitoris) (1670–1720), Václav Kleych (1678–1737), Heinrich Milde (1676–1739). Dále Melantrichova vydání bible, různé předbělohorské vydání Kralické bible a zejména hallská vydání (1722, 1745, 1766). Samostatně pak Nový zákon v Kleychově edici (1720) a dále pak znovu jeho hallská vydání. Z jednotlivě vydávaných biblických knih nejčastěji Žalmy, Sírachovec, Přísloví a evangelia. Z homiletické literatury byly kacířům zabavovány zvláště často: postila třebíčského správce sboru Jana Kapity (asi 1548–1589), Postila česká Johanna Spangenbergova a norimberské vydání Postily Jana Husa (1564), různá vydání Kapitovy postily (1586, 1615) a díla Martin P. Zámorského, Václava Štefana, Havla P. Žalanského, Matouše Konečného, Filipa Kegelia, Kašpara Motěšického. Z kancionálů sbírky Tobiáše Závorky Lipenského, Jiřího Třanovského, Johanna Millera, Jana A. Komenského, Jiřího Sargánka a Johanna Eichhorna (překlady Michala Laniho). Různé katechismové přívažky byly většinou součástí zpěvníků či (jiných) modlitebních knih. Hojněji se vyskytoval Lutherův Malý katechismus v úpravě Jiřího Ambrozi a později díla Jana T. Elsnera. Ze spirituální literatury překlady Praxis pietatis Lewise Baylyho (s Komenského i Elsnerovou předmlouvou). Z modlitebních sbírek kniha Kaspara Neumanna a anonymní Křestianská Sskola Modlenj (poprvé 1553)

Pozoruhodný literární zjev představovaly rukopisné písmácké sborníky, do kterých si tajní evangelíci opisovali především písně, ale také části modliteb, postil a historických spisů (zvláště Havla Žalanského). Právě tyto výbory alespoň částečně naznačují okruhy témat, které tajné a později tolerované evangelíky zajímaly. (Opisování neustalo po celé 19. století.) Zřetelně často se objevují písně o přípravě na smrt, písně o nebeském životě a písně o rádném křesťanském životě. Obliby se ovšem těšily i písně o Mistru Janu Husovi, kupodivu také exulantské písně s jejich nářkem nad rodnou zemi, písně shrnující biblické příběhy i parafráze Desatera a modlitby Páně. Výrazně specifické jsou písně o „pravdě Kristově“ či různá podobenství o Babylóně a vysvobození z něj. Většina autorů takových sborníků nám zůstává anonymní, z těch známých jmenujme příkladem Řehoře Jakubce Olešnického, který byl rovněž autorem jedné z posledních žádostí o náboženskou svobodu určených císaři Josefu II., či již zmiňovaného Tomáše Jurena.

Pražské arcibiskupství distribuovalo mezi své duchovní od roku 1733 vzorový výslech kacířů, který se již ve čtvrté otázce ptá po vlastněných knihách.²⁸ Kniha tedy dělá kacíře. Kniha je důkaz. Rouhačství lze totiž dokazovat jen obtížně, stejně tak účast na kacířském shromáždění. Vlastnění knih je oproti tomu důkaz spolehlivý a nepopíratelný. Podle trestního zákoníku císaře Josefa I. (1708) je kacířem svůdce, prodavač a pašerák zakázaných knih. A kacířství je *crimen contra statum*,²⁹ což je možné trestat i smrtí. Ostatně podle usnesení tridentského koncilu, která v Čechách vstoupila v platnost roku 1605, hrozilo držitelům, čtenářům i posluchačům zakázané kacířské literatury vyobcování z církve. O případném opětovném přijetí exkomunikovaného musel rozhodnout biskupský soud a dotyčný musel projít velmi přesným rituálem, který vrcholil vyznáním podle Pia IV. a za něj ovšem musel exkomunikovaný zaplatit stanovenou taxu. (Bez existence v římskokatolické církvi nebylo možno existovat ani ve státě.)

24. dubna 1633 napsal židlochovický farář Jan František Vendský olo-moucké konsistoři o Nosislavských: „... bludaři tu mají velmi mnoho knih, ze kterých se jako z troudu rozdmýchává jejich blud a zatvrzelost ... měly by se jim bez odkladu odejmout ...“³⁰ Podle jiných představitelů římskokatolického kléru kniha dokonce kacíře vytváří: Diecézní misionář Antonín

²⁸ MARIE-ELIZABETH DUCREUX, *Kniha a kacířství, způsob četby a knižní politika v Čechách 18. století*, in *Česká literatura doby baroka. Sborník příspěvků k české literatuře 17. a 18. století* (Literární archiv 27 /1994/, s. 61–79.)

²⁹ MARTIN SVATOŠ, *Knihy zabavené přičiněním misionáře Antonína Koniáše S. J. na opočen-ském panství na jaře roku 1733 a jejich čtenáři*, in TYDLITÁT (ed.), *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století. Sborník příspěvků ze symposia konaného 27. – 29. 5. 1999 v Rychnově nad Kněžnou*, s. 264–382.

³⁰ Citováno podle FRANTIŠEK KLEIN, *Čtení o minulosti nosislavské. Prameny a příspěvky k dějinám a rodopisu jihomoravského městečka Nosislavě se zřetelem k poměrům na celém bývalém panství židlochovickém*, výtiskla knihtiskárna Konráda Kovalíka v Židlochovicích, 1940, s. 10. Srov. Misionář P. Jakub Firmus napsal: „Staré i nové knihy kacířské, čtené i zpívané v soukromí, jsou příčinou přetrvávání kacířství ...“ A jezuita P. František Mateřovský: „Prohlídky a vyšetřování, která jsem vedl poslední dobou, mne nutí dosvědčit záluďný růst kacířského hříchu, který se vkrádá do Prahy a na různá místa diecéze ... a především pak je vidět skutečný kořen veškerého zla, jímž jsou kacířské knihy, v Čechách se množí a ukrývají na nejrůznějších místech. Jsou zděděny po předcích a v počtu ještě větším přinášeny z kacířských krajín. Nejúčinnějším prostředkem je zničit je ...“ AUGUSTIN NEUMANN, *Prostonárodní hnutí dle podkladů konsistoře královéhradecké. I*, Hradec Králové: Tiskové družstvo, 1931, s. 161. Podle DUCREUX, *Čtení a vztah ke knihám u podezřelých z kacířství v Čechách 18. století*, s. 59. Ostatně Antonín Koniáš, Jakub Firmus, Matěj Třebický, Adam Poustka a František Mateřovský jsou patrně (i díky Jiráskovu Temnu) nejnámějšími českými „rekatolizátory“.

Koniáš se domníval, že kdyby nebylo knih, nebylo by ani kacířů³¹ – naopak negramotnost byla mnohde postačujícím důkazem pravověrnosti. K tomu připojme referenci historika Antonína Podlahy (1865–1932): „I jen jedinká kniha bludná, jsouc v rodině opět a opět předčítána, vstúpila v mysl čtoucíh a poslouchajících tolik bludného přesvědčení a předsudků, že zmařití mohla veškerou námahu kněží katolických. Odtud vysvětliti si možno oprávněnost úsilí missionářů, směřujícího k vyhlazení bludných knih.“³²

Výstižně římskokatolické pojetí hereze vyložil v jednom ze svých kázání jihočeský kněz Ondřej František Jakub de Waldt (1683–1752) „Aj, to jsou již písmáci! Tuť již sami sobě dlé zdání a conceptu svého i ty taky nejhlubší tajemství, které i v tom učení bez zvláštní milosti Ducha Svatého vyložiti nemohou, vykládati budou ...“³³ Ostatně majitel dobré bible, i misionářem podle přesných pravidel opravené bible, měl být upozorněn, že bible v národním jazyce není slovem Božím, nýbrž tím je pouze Vulgáta, a pokud by z ní majitelé vykládali a veřejně četli, měla jim být zabavena.

Jen ve druhé polovině 18. století bylo na území pražské arcidiecéze zabaveno asi padesát tisíc kacířských knih. Proto se stále častěji objevovaly pokusy užít knih i jako nástroje pravověrné konverze, resp. vyměňovat lidem kacířské knihy za knihy dobře římskokatolické. A to za knihy i co nejvíce podobné: vzhledem a tematickým obsahem. Tak byla napodobována právě produkce žitavská, lipská i hallská. Např. Antonín Koniáš nebyl jen autorem Klíče kacířské bludy rozvírajícího a zavírajícího, ale i vlastní Postilly, aneb celoroční vejkladové (1740) – žánru od 16. století výrazně protestantského. A v předmluvě doporučuje dokonce i soukromý domácí způsob čtení („... nejenom v Chrámích Božích veřejně ... nýbrž i v pohodlný čas spasitelně ...“) – tedy něco také veskrze protestantského.

5. Recepte četby

Obsáhlejších a strukturovanějších věroučných výpovědí se od tajných a tolerančních evangelíků zpravidla nedočkáme, byť výjimky potvrzují pravidlo.

³¹ HÝNEK BOUCHAL, Ničení knih v Koniášových textech, in TYDLITÁT (ed.), *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století: Sborník příspěvků ze symposia konaného 27. – 29. 5. 1999 v Rychnově nad Kněžnou*, s. 103–114.

³² PODLAHA, *Z dějin katolické reformace ve století XVIII. Působení missionářů. Sborník historického kroužku* 6 (1905), s. 176.

³³ Ondřej F. J. de Waldt, Kázání na den svatého Jakuba většího, apoštola Páně. Citováno podle KOBLÍZEK, *Český venkov a kniha*, s. 93. Srov. též Ondřej František Jakub de Waldt (1683–1752) a jeho doba. *Symposium věnované osobě, dílu a době píseckého rodáka, faráře, kazatele a literáta*, Dobruška: Římskokatolická farnost Dobruška, 2005.

dlo.³⁴ Znovu a snad ještě výrazněji platí také zde pravidlo, že otázka určuje odpověď. Vyšetřovatelé tajných evangelíků měli poměrně jasnou představu, co je to lutriánské či husitské kacířství, a k potvrzení této své představy neváhali použít dostupných prostředků, i z tohoto důvodu se většinou setkáváme především s negací římskokatolické náboženské praxe: poutí, postů, památky svatých a modliteb ke světcům, modliteb za mrtvé, modliteb růžence, očistce, životních způsobů duchovních, papežství apod. Vedle negativních výpovědí převládají požadavky na vysluhování pod obojí způsobou a zdůrazňování dvou svátostí. Přestup k evangelické církvi či odchod do exilu je často uvozován nouzí o spasení³⁵ či odkazem na Písmo (zde se opakovaně vyskytuje citace verše z epištoly Galatským, který máme v titulu tohoto článku) a zároveň podpírán již výše zmiňovanou rodinnou výchovou.

³⁴ „My všickni bratří v Kristu Ježíši a náboženství evangelického vyznalí křesťané z obcí těchto: Hoře a dole Štěpnice, Víchová, Valteřice, Rychlov, Benecko, Lhota, Poniklá, Roudnice, Jestřábí, Křížlice, Mříčná, Hrabačov, jejich hraběcí excelenci z Harrachu, panství jilemnického přínaležející poddaní, vyznáváme tímto listem, kterak nám náš nejmilostivější císař a král, Pán a země kníže do milostivých patentů vydati ráčil, aby jeden každý věrný poddaný v dědičném království českém své náboženství totiž římské, augšpurské a helvetické provozovati mohl, a když od jednoho náboženství 100 familií se vynacházeti bude, jednoho kazatele Božího slova sobě povolati mohou. Pročež my při konci tohoto listu všickni bratří pospolu Pane Otče duchovní věděti dáváme, a pro lásku Boží žádáme, aby nám v tom za zlé neměli, naše víra jest tato:

My vyznáváme snešení apoštolské ve dvanácti článkách a z nich jeden nevy pouštíme, a že Kristus Pán s námi do skonání světa jako Bůh a člověk zde na světě přebývá, a že on nenávidí hříčů a že je všemohoucí Pán, a že všechny chce spasiti, a že za všechny lidi umřel, netoliko jen za vyvolené, a svatou Večeři Páně přijímáme v lámání chleba, a že tu spolu Bůh a člověk Kristus přítomný v lámání chleba, kříže neděláme a nosit ho před sebou nebudeme, zvonu to my nepotřebujeme, a to proto, kdo neposlechne hlasu Hospodinova, kterýž hřímá na nebi, ten ani zvonů neposlechne. Co se týká ofery, to my kupectví v chrámu Páně netrpíme, ale chleba a víno sv. Večeře Páně koupíme, svíčku nechceme, nebo Bůh jest věčné světlo, latinskou řeč taky ne. Sumou: co není v zákonu Páně vepsáno, to my nedržíme, ale ty, které nám sám Pán Bůh v Písmě svatém ukazuje, to my věříme, a to proto vědět dáváme, že my jinšího kazatele Slova Božího nemůžeme přijíti pro tvrdost lidu.“ (27. listopadu 1782, Jilemnice) Citováno podle BURIAN – MELMUK – MELMUKOVÁ-ŠAŠECÍ (eds.), *Evangelíci v rané toleranční době*, s. 29–30, 230–233.

³⁵ Srov. životopis Tobiáše Bernarda. „... Bernert jim smele odpověděl: My nejsme žádní zloději. Kdybyste věděli, kdo jsme a kam jdeme, šli byste s námi. My jsme lidé, kteří hledají své spasení. Opouštíme hřích a chceme žít poctivě. Vy o tom tady v Čechách málo víte. Myslíte si, že vám svatí pomohou dostat se do nebe. Ale ti, pokud tomu tak skutečně je, dosáhli svého spasení pouze z milosti. A vy žijete v neřestech a vzdalujete se od Boha stále víc. – Bernert jim pověděl ještě více o těchto věcech, když o ně projevilí zájem. Jeden z těch mužů pravil: Chraň Bůh, abych takové lidi zdržoval a jim v jejich předsevzaté cestě překážel!“ Citováno podle ŠTĚŘÍKOVÁ, *Běh života českých emigrantů v Berlíně v 18. století*, s. 302.

Jak tedy působilo Písmo a jeho komentáře (ať již v podobě postil, kancionálů, katechismů, modlitebních sbírek či nábožensko vzdělávatelné literatury) v rukou kacířů 18. století? Před jakékoli konstatování předešleme, že stupeň poznání pramenů i jejich zmiňovaná povaha, nám umožňují výpověď velmi omezenou. Snad lze říci, že většina výpovědí tajných a tolerančních evangelíků zůstala na povrchu reformační teologie, ale přesto ve zřetelné reformační lince.³⁶ Jen těžko by však pouhé rodinné tradování jakési odlišnosti bylo s to přetrvat stopadesátileté místy značně život ohrožující protivenství, resp. pouhý nesouhlas by jistě nevedl do nezajištěné emigrace a k vystavování se politickým, společenským a hospodářským postihům.

Martin Nádvorník z Petroupíma při tolerančních přihláškách vypověděl: „Rodiče mně zanechali knihy, v kterých jsem četl a se cvičil, cvičení jest to, že máme pod obojím přijímati.“ Vojtěch Škvor z Čerčan na otázku, proč pochybuje o víře katolické vypověděl: „Že nám nedali prve knihy a Zákon Páně čísti...“ Jiří Skrčený z konopištěského panství na otázku: „Když vás tak a tolik shromážděno bylo, jaké tehdy jednání a jaké rozmlouvání mezi váma jste měli?“ Odpověděl: „O tom nám vyhlášeným Patentu jsme mluvili, a já jsem hned vyndal ven knihu, totiž Zákon Páně z Hally Magdeburské, s nákladem Wiesenhauser, druhou Řeči evangelické bez autora, třetí Danielovy prorocství bez authora, všechny vyndal jsem najednou; Mrackej vzal Danielovo prorocství a začal v ní číst, aby jsme všichni slyšeli, já jsem vzal druhou, totiž Evangelické řeči, a četl jsem dvanáctej artikul víry, Zákon Páně ale dal jsem zase do almárky.“ Anebo Havel Klaus z Čerčan na otázku, co jej pohnulo k odstupu od římskokatolické církve, odpověděl: „... nic jinšího, než ty písničky Motěšický, které jsem si tůze do mého srdce vzal, mě nepohnulo ...“³⁷

Patrně však můžeme tvrdit, že to byla kniha, co působilo, co zřetelně napomohlo přežití, co napomáhalo udržení protestantismu v Čechách a na Moravě. Ač jsme se výše pokusili sestavit, byť neúplný, seznam četby tajných evangelíků, neposkytují nám dochované výpovědi při výsleších či tolerančních přihláškách dostatek materiálu pro výzkum vlivu konkrétní četby na věroučné smýšlení. Z výpovědi „mám doma Motěšického“ nelze usuzovat žel na víc než na to, že toto dílo bylo rozšířeno a čteno. Ovšem předpoklad, že majitel oněch sto šedesáti modliteb Motěšického je četl po

³⁶ Českým (reformačním) specifíkem je zdůrazňování dobrých skutků, resp. jednota vyznání a životní praxe. „Když nejsou u nějaké víry žádné dobré skutky, tak mne žádná nespasí.“ (Pavel Plucar, Brandlín) Přihlášky k evangelickým církvím na základě povolení tolerančního patentu v letech 1781–1782, země Morava, kraj II. Jihlava, 1987.

³⁷ Přihlášky k evangelickým církvím na základě povolení tolerančního patentu v letech 1781–1782, země Čechy, kraj 8 Beroun, 2. oprav. vyd., Telč: Veritas, 2008.

několik let, alespoň přece jen z části naznačuje, jaké mohlo být čtenářovo věroučné smýšlení. Teologickými zdroji Motěšického byl Luther a zejména Komenského Praxis pietatis. Motěšického Ruční knížku lze chápat jako modlitebního průvodce smrtí, hříchem, pokušením, manželstvím, výchovou dětí, vojáka před bitvou, kupce, který rozkládá své zboží, ale i křesťana v krajině modlářské. Již jen jazykové figury výrazně rozvíjejí subjektivní spiritualitu – většina modliteb je v první osobě singuláru. Zároveň jsou to modlitby výrazně biblické, rozvíjejí a varíují verše z různých částí Písma, samozřejmě nejhojněji z žalmů. Součástí knížky je ovšem i stylizovaný rozhovor modlitebníka s Kristem – v jeho stínu se ostatně modlitebník chce skrýt.

I další výjimečné stopy působení knih samozřejmě potvrzují pravidlo. Např. verš hojně rozšířeně písně „kdo by nebral z obojího, boj se pekla hořícího“ zřetelně ovlivnil myšlení evangelíků o nutnosti přijímat večeri Páně pod obojí způsobou. Nebo touha tolerančních evangelíků po vysluhování večere Páně kvašeným chlebem, „chlebem jaký má sedlák na stole“, je patrně důsledek doslovného čtení biblického textu, ve kterém se o oplatce nic nepíše.³⁸ Na druhou stranu biblické citáty (často s udáním verše), které zaznívají v memoriálech požadujících náboženskou svobodu, při tolerančních přihláškách i v prosbách o vyslání pastora, zřetelně ukazují na praktické komparativní užívání Písma. Např. nosislavští evangelíci užili ve své petici, kterou předali císaři Josefu II. v květnu 1781, pětadvacet citací ze Starého i Nového zákona.³⁹

Leccos o užití Písma před rokem 1781 naznačují první měsíce tolerance, před příchodem luterských a reformovaných pastorů, během kterých zřejmě došlo k veřejné realizaci dosavadní skryté praxe, případně k jejímu zintenzivnění. Písmo bylo např. čteno při přástvě, zvuk kolovrátků pak přerušovaly debaty o přečteném a jednotliví účastníci navrhovali a hned i notovali zpaměti písně z kancionálů, které vykládaly či do-

³⁸ Srov. FERDINAND HREJSA, *Česká kofesse, její vznik, podstata a dějiny*, Praha 1912, s. 638. Lámání kvašeného chleba se do Čech dostalo až s Bedřichem Falckým. I Jednota bratrská používala oplatku a vzpírala se změně. Při čtení ustanovení oplatku duchovní nelámali, teprve klečící lid dostával oplatky lámané. Byť se některé bratrské sbory v době těsně předbělohorské k užívání kvašeného chleba nakonec přiklonily, nezdá se příliš pravděpodobné, že by se tato tak krátká tradice ujala a udržela. Toleranční výzvy k lámání kvašeného chleba by snad ještě bylo možné připsat vlivu reformovaných predikantů z Horních Uher – ten ovšem nebyl tak veliký, aby se po Tolerančním patentu ono volání ozvalo napříč českými a moravskými kraji tak silně.

³⁹ Přetištěna v FRANTIŠEK BEDNÁŘ, *Zápas moravských evangelíků o náboženskou svobodu v letech 1777–1781. Prameny k dějinám tolerančního patentu*, Praha: Královská česká společnost nauk, 1931, s. 584–586.

tvářely přečtenou biblickou pasáž.⁴⁰ Komparativní či asociativní znalost Písma vykazují i biblické verše – jediná ozdoba tolerančních modliteben, které rovněž vybírali sami evangelíci.

6. Závěr

Snad tedy smíme říci: chápání českého evangelíka jako horlivého čtenáře Písma svatého je do značné míry určeno tím, že římskokatolická církev i o monokonfesijnost usilující stát zřetelně rozpoznaly, že protestantská kniha je jednou z hlavních příčin přetrvávání evangelického kacířství (zločinu proti státu), a tak se záhy zaměřily na její vyhledání a likvidaci. Kniha, o které bylo automaticky předpokládáno, že slouží k magisteriem neprostředkovanému výkladu Božích tajemství, se stala důkazem kacířství a její pouhé držení způsobem, jak kacíře rozpoznat.

Horno- a dolnouherští pastoři, kteří v polovině osmdesátých let 18. století dorazili na Moravu a do Čech, neusedli s členy svých sborů k jejich starým knihám, jak od nich bylo očekáváno. Naopak toleranční stát je donutil normalizovat četbu evangelíků a staré knihy nahradit úředně schválenými a konfesně určitými. Část písmáků se proto v následné rozčarované reakci utopila v tolerančních sektách a někdejší kancionály a modlitební sbírky jim časem nahradily spisy osvícenců a Národní noviny Karla Havlíčka Borovského. Je pozoruhodným jevem tolerance, že trvale zakotvili v Čechách a na Moravě jen ti z uherských pastorů, kteří dokázali nahlédnout spiritualitu někdejších tajných evangelíků a kteří je začali zásobovat nikoli konfesní literaturou, ale postilami a modlitebními knihami.

19. století znamenalo pozvolný, nikdy však úplný úpadek druhdy sevržené spirituality domácích pobožností. Z písmáků se stávali lidoví kronikáři a zakladatelé obecních knihoven. Na druhou stranu přinesla zvláště druhá polovina 19. století až neuvěřitelný boom desítek evangelických časopisů, novin i různých písmáckých pomůcek a postil (doposud zřejmě nejoblíbenějšího českého protestantského žánru), kterým ovšem spolehlivě začaly konkurovat různé historické spisky obracející pozornost českých evangelíků k jejich slavné husovské minulosti. Teprve mladší učitelé Husovy fakulty shromáždění kolem Josefa L. Hromádky, případně později kolem Josefa B. Součka, a zvrat v podobě německé okupace roku 1939 přivedli tyto někdy trochu liberální i trochu nacionální české evangelíky znovu důrazně zpět k Písmu. Např. starozákonník Slavomil C. Daněk vyhlásil návrat k Písmu za jediný možný způsob vzdorování totalitě i za je-

⁴⁰ BURIAN – MELMUK – MELMUKOVÁ-ŠAŠECÍ (eds.), *Evangelíci v rané toleranční době*. 1–8, s. 309.

diný možný program duchovní obnovy.⁴¹ Toto biblické soustředění, dílem někdy možná rezignující na vnější politické události, pak vydrželo alespoň části českých protestantů i během čtyřiceti let komunismu a svým způsobem i Český ekumenický překlad je částečně pozdním dozvukem tohoto návratu písmáků.

Závěrem ještě zmiňme několik poznámek a odkazů k dalšímu bádání. Je třeba postupovat dále vypracováváním dílčích lokálních sond⁴² a souběžně rekonstruovat věroučný profil těch, kteří se mezi lety 1781–1783 přihlásili k některé z tolerovaných protestantských konfesí. Monografické zpracování si zaslouží i jednotliví písmáci (včetně rozboru tohoto pojmu),⁴³ zvláště pak se zřetelem na jejich četbu, resp. její vliv na jejich náboženské smýšlení.⁴⁴ Jen málo pozornosti bylo dosud věnováno rozboru účinků četby,⁴⁵ způsobu čtení, analýze samotných knih⁴⁶ a jejich jazykové stránce a působení exilových emigrantských obcí, které po několik generací domácí kacíře zásobovaly.⁴⁷ A nemnoho toho víme také o české protestantské čtenářské obci 19. a 20. století.

⁴¹ Srov. např. *Studie a texty Evangelické teologické fakulty* 11 (2/2007).

⁴² Jako jen např. in MACEK (ed.), *Po vzoru Berojských. Život i víra českých a moravských evangeliků v předtoleranční a toleranční době*.

⁴³ Srov. JANA NECHUTOVÁ, *Po vzoru Berojských*. Recenze, *Církevní dějiny* 4 (2009), s. 109–112 a MACEK, Kacíři, písmáci, daňkovci a společenství s příběhy, s. 23–46.

⁴⁴ Jako jen např. BOLOM, *Tomáš Juren. Toleranční doba na Vysočině a hudba srdce*. LUDĚK ŠMÍD, *Lidoví kronikáři středního Polabí. III. Písmácký kronikář Jiří František Čermák*, Poděbrady: Oblastní muzeum v Poděbradech, 1972. JAN BLAHOŠLAV ČAPEK, *Československá literatura toleranční 1781–1861. 1*, Praha: Čin, 1933. JAN BLAHOŠLAV ČAPEK, Některé doplňky k „Československé literatuře toleranční“, *Křesťanská revue* 48 (1981), s. 203–218.

⁴⁵ DUCREUX, *Knihy a kacířství, způsob četby a knižní politika v Čechách 18. století*, s. 61–79. DUCREUX, *Čtení a vztah ke knihám u podezřelých z kacířství v Čechách 18. století*, s. 51–80.

⁴⁶ JAROSLAV ŠŮLA, *Četba tajných nekatoliků třebechovické farnosti v XVIII. století. Východočeský sborník historický* 4 (1994), s. 103–138. BLAHOŠLAV ŠPANIEL, *Staré knihy nosislavské, Jižní Morava* 36/39 (2000), s. 173–202.

⁴⁷ JAN MALURA – PAVEL KOSEK (eds.), *Čistý plamen lásky. Výbor z písní pobělohorských exulantů ze Slezska*, Brno: Host, 2004. JAN MALURA, *Duchovní erotika v Harfě nové Jana Liberdy a její biblické inspirace*, *Česká literatura* 52/1 (2004), s. 1–16. JAN MALURA, Jiří Sarganek – pietistický pedagog a spisovatel z Těšínska, in *Śląska Republika Uczonych – Schlesische Gelehrtenrepublik. 2*, Wrocław: Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, 2006, s. 137–156. JAN MALURA, Kancionál Václava Klejcha a jeho místo ve vývoji české a slovenské hymnografie, *Slavia* 75/4 (2006), s. 373–388. JAN MALURA, *Modlitby Kašpara Motěšického*, *Listy filologické* 126/1–2 (2003), s. 53–66. JAN MALURA, *Příchod milované bytosti*. Jan Liberda, *A2* 3/21 (2007). PAVEL KOSEK (ed.), *Ruční knížka. Kašpar Motěšický, Listy filologické* 126/1–2 (2003), s. 67–79. PAVEL KOSEK, *Jazyk kancionálu Harfa nová Jana Liberdy, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university. A. Řada jazykovědná A 52/1*, Brno 2004, s. 95–108. PAVEL KOSEK, *O jazyce českého exilu 18. století (na ukázce spisu „O obhájení učení evangelium svatého“)*, in *Přednášky a besedy ze 40. běhu LŠSS [Letní*

„... i kdyby sám anděl z nebe přišel ... nemohu jinak ...“

Ona tábořská žena z úst Eneáše Silvia Piccolominiho bibli pravděpodobně v životě v rukách nedržela, protože neuměla číst a zcela jistě si koupí takové knihy dovolit nemohla. Naše otázka tedy zní: Dovedli si kacíři 18. století stejně jako ona spolehlivě odpovídat na otázky z Nového i Starého zákona, resp. uměli si biblickou zvěst, evangelium, vykládat do svých životů a sytit se jím? (A modifikace této otázky na našeho současníka se nabízí.)

školy slovanských studií], Brno: Masarykova univerzita, 2007, s. 76–92. ŠTĚŘÍKOVÁ, *Běh života českých emigrantů v Berlíně v 18. století*.